

ПРОЯВЛЕНИЯ НА МАСИТЕ ПРЕЗ ХХІ ВЕК В „МАСОВОТО“ ОБРАЗОВАНИЕ – ТЕОРЕТИЧЕН КОНЦЕПТ И ЕМПИРИЧЕН НАГЛЕД

Яна Рашева-Мерджанова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Изследването се интересува от трансформациите на неформалните и масовите движения (събития) като социално-психологически и социокултурен механизъм на интеграция през ХХІ век. На емпирично равнище се търсят образователните и социално-педагогически проекции на явленията чрез проучване на участието на младите хора в масови прояви. Целта е да се прогнозира тенденции, да се предвидят рискове и да се обсъдят адекватни отношения и модели поведение на участници, специалисти и заинтересовани.

Keywords: masses, crowds, socio-psychological transformations, youths, socio-cultural integration, education

I. Масите в глобалното общество

Масите на ХХІ век претърпяват сериозни трансформации в сравнение със своите прототипи на затворените хомогенни общества на XVIII – XIX век (анализирани подробно от Е. Канети, Г. Льобон). Те се глобализират заедно с обществата и се демократизират също заедно с тях. Имайки своите цивилизационни различия, тези векове си приличат по обострените духовни и религиозни сблъсъци, по културните недоразумения пътям с културната интеграция, по високата степен на социално-икономическа и политическа несигурност, по засилването на екзистенциалните проблеми на смисъла, ценностите и връзката с другия.

Масите на ХХІ век се отличават с характеристики, произтичащи от постиженията и особеностите на съвременните постмодерни икономически, политически и културно активно взаимодействащи си общества:

1. По-висока степен на **образованост на участниците.**
2. По-висока степен на **информираност** за събитията и в регионален, и в национален, и в международен план.
3. По-висока степен и богати възможности за комуникация и съгласуване в **етапа на организирането на събитието.**

4. По-висока степен и богатство на **текущата обратна връзка** и регулиране по време на събитията.

5. По-висока степен и богати възможности за обратна връзка и разтоварване след приключване на събитието и за организиране на нова фаза – така се получават на практика **вериги** от масови прояви и събития. Можем да говорим за **дългосрочен перспективен „календар“** на масовите прояви на всички равнища. **Появява се планиране на масовите прояви – нещо свършено ново и характерно за нашата епоха.** На тази основа можем да говорим за **„памет“ на тълпата и оттук – за изграждане на определена култура на тълпата и масата.**

6. Несравнимо **по-голям обхват и мащаб и като численост, и като територия** – международен и глобален план.

7. По-голямо културно разнообразие на участници – в национален, културен, политически, полов, възрастов, образователен, религиозен, етнически и т.н. аспект – истинска **плюрикултурност.**

8. Многоплановост на реализацията – не само в **реален, но и във виртуален план.**

9. Това води след себе си и другата отличителна характеристика – **публичност** в много по-висока степен – заради технологичните възможности за наблюдаване и излъчване на събитията.

10. Появява се **своеобразен качествено нов вид маси – интернет масите.** От 3 до 9 характеристика при тях могат да са с много по-голям интензитет. Освен това при тях **отпада реалният страх от съприкосновение**, което е важно и за масите, и за тълпите. **НО!** Появява се **по-високата степен на риск от бързо разпадане** тъкмо поради сведената до минимум жива физическа връзка и контакт, които са свързани със сцеллението в тези огромни човешки формирания. **Липсата на реална плътност и реално усещане за нарастване** в интернет масовите мероприятия често се оказва решаващо за тяхното неуспешно или неефективно реално осъществяване.

Всички тези **нови специфични характеристики на масовите прояви днес се отразяват върху класическите им функционални свойства:**

1. Подсилват и ускоряват възможностите за **нарастване.**

2. Поддържат и увеличават **плътността (или илюзията за нея)** чрез визуални и лазерни ефекти, чрез интернет технологиите, чрез триизмерни и полиизмерни виртуални дублиращи планове.

3. Подсилват според нуждата и двата типа състав на участниците – **хомогенен или хетерогенен. Тенденцията е към хетерогенни състави** за осъществяване на глобални и дългосрочни движения по възраст, образование, социална принадлежност, културна и етническа принадлежност, религия и т.н..

4. Изключително нараства интензитетът на **разтоварването** – като мощ, като катарзис, като последици, и това повишава **изключително много**

привлекателността за младите хора на този род прояви. В този смисъл отговорността на водачите, на кристалите-ядра при организиране на такива прояви е неимоверно голяма.

5. Тенденция към превръщане на масовите прояви **от затворени в отворени** – последици и от процеса на глобализация и отваряне на граници, и от вътрешните процеси на демократизация на обществата.

6. **Мегамащабите** на събитията осигуряват **индивидуална екзалтация** в много по-голяма степен, усещане за индивидуална мощ, реализация и изява.

7. Променя се и **балансът екстремност-инертност** на формированията в съвременни условия. Перспективният дългосрочен календар, **фазите и етапите на проявите са с характера на инертност** и дългосрочни мисии, цели, посока за участниците, но **отделните прояви се характеризират с екстремност** и непредсказуемост.

8. Двата плана на осъществяване и на организация – реален и виртуален, променят и характера, и изявите на **водачите – по-големи възможности за отдалечено в пространството и във времето влияние (пространствено-времева увеличена мощ), но от друга страна – и опасност от измама и повисока степен на манипулиране. Т.е. водачите могат да останат скрити и в този смисъл нереални – анонимност плюс кратковременност.**

II. Масите в масовото училище

„Масата“, като всеобщност на достъпа, е навсякъде – това може много добре да се види и в образователната система: масите са вече в класните стаи, в университетите и чрез тях – в институциите, на пазара на труда, в медиите, на сцената... „Масите“ са стимулирани от културната стратегия на международно равнище – „реалити“ изяви заемат голяма част от териториите на много видове професионални дейности, особено свързаните с публичност.

Озоваваме се в един сериозно трансформиран социален контекст в класната стая (училището) на XXI век – „масовото училище на масите“. И на въпроса защо всички ходят все пак на училище (поне от време на време), защо всички млади хора се опитват и влизат във висшите училища, „без да искат“ и „без да си струва“ (по всеобщо мнение), и като е „безполезно“, и като на пазара „не важат дипломите“, се налага да потърсим отговор и в образователния социо-културен контекст. Защото има нещо по-силно като притегателна сила в тази отворена, „широко скроена“ вече инфраструктура, не така строго регулирана (въпреки всички вътрешни и външни оценявания), готова институционална среда – **удобно място за срещи е**. Да, „Всички отиват, и аз защо да не съм там?“ е **формула на седянката** в постмодерния ѝ вариант – на дискотеката, на площада, на „купона“. Така съвременната маса (не само образователната) **наготово ползва социалната инфраструктура**. Мобилните връзки и технологични устройства добавят **още един аспект** – можеш да си в тълпата, и без

да участваш физически, ако се налага да бъдеш на друго място. Днес човекът живее, „отсъствайки“. Скорошното бъдеще, т.е. „утрето“ на образованието, се оформя като дистанционно. И като обратна тенденция постепенно, т.е. „вдругиден“, ще започне обратно възраждането на „елитарното“ образование „на живо“ и по малки групички.

Но да се върнем отново **на масите в класната стая**: доскоро, само допреди няколко години, обучението (като педагогическо взаимодействие) беше все още концентрирано в себе си, дори и антиподните отношения на противодействие между учители и ученици удържаха отношението като цяло, като взаимен интерес. **Но все повече младите хора не противодействат на учителя, не се занимават даже с него**, не му обръщат внимание, те не го забелязват, те си вършат своите неща – дистрибуторство, чатене по мобилните, гледане на лекции, клипчета, на цели филми или на концерти по айфоните, интернет покупки, вършене на разни други неща, играене на карти, спане, и т.н. Ако се направи една анкета с един въпрос „Какво вършите по време на час?“, убедена съм, че ще получим цялото разнообразие на ежедневието, случило се в образователна среда и с извънобразователно съдържание. **Тези действия нямат за адресат другата страна на бинарната дейност обучение**. Те просто са паралелни. **Това изземване на пространство – времето на образованието и разполагането в него на други дейности, изпълването му с друго съдържание, е една тиха революция; един постепен, но категоричен преврат; една обществена апроприация (а образователна експроприация), инсинуирана от цялото общество, но реализирана чрез младите хора**. И също така стимулирана от цялата мрежа на реклами и дистанционни клиентски услуги, адресирани към младите хора – адресант и активен манипулатор е същото това общество, същата тази бизнес среда, които недоволстват от качеството на човешкия продукт, „произвеждан“ от образованието.

За младите хора спонтанните формирования са **много по-критични** като среда за психоемоционално и социално интегриране, понеже те са в активен процес на търсене и изграждане на себе си, тук опитът е противоречив като образци на социално поведение. Затова **училищната общност, като гражданско общество**, е изключително важен стабилизиращ и формиращ фактор за психо-емоционалното и социалното развитие на младите хора (**вътрешна проекция**), която все още ни предстои да изграждаме. **Втората, външна проекция** е политиката на образованието като цялостна система за участие в решаване на социалните проблеми (които се проектират върху развитието на нашите деца), за да не продължава да бъде само потърпевшо от мегапроцесите на обществени промени. При реализирането на тази своя мисия политиката на образователната система и на училището би трябвало да се изработва съвместно от трите основни групи участници в него – учители и други педагогически специалисти, ученици, родители. В такава и опосредстван чрез

такава масова, но не безлична и обезличаваща го среда, младият човек ще се чувства значим, защото действително ще бъде **реален, а не „бъдещ“ участник** в живота на своето населено място, на своята група, на своя народ, на човечеството.

III. Емпирично проучване на младежкото участие в масовите неформални движения и събития

Методика на емпиричното проучване

Теоретичните анализи оформят **концепцията** на изследването за значимостта на масовите глобални формирования като нов фактор в живота на съвременните глобални общества и в училищна среда.

На емпирично равнище се проверява общата начална хипотеза – дали и при какви педагогически условия масовите спонтанни формирования биха изяви́ли своя позитивен потенциал като механизъм за социокултурна интеграция на младите хора в отвореното и динамично общество? Аспекти́те на общата хипотеза се конкретизират в няколко работни хипотези:

– *първа работна хипотеза* предполага, че определени педагогически условия за общо гражданско формиране и на постефекта от масовите неформални движения и събития биха повишили ресурса им като механизъм за социокултурна интеграция на младите хора (8, 14, 18, 19 въпрос от анкетната карта);

– *втора работна хипотеза* предполага, че позицията на младите хора през XXI век относно участието им в неформалните масови образувания не се влияе толкова от пола като фактор, а по-скоро от възрастта и свързаните с нея социални, социално-психологически и социокултурни характеристики – образование, психологическа и социална зрелост, степен и фаза на самоопределение и определяне на житейските приоритети (1, 2, 3, 21 въпрос);

– *трета работна хипотеза* предполага, че младите хора ще изявят далеч по-консервативно и строго отношение спрямо участието на бъдещите си евентуални деца, отколкото към собственото си такова в масовите спонтанни неформални мероприятия (6, 3, 4, 5 въпрос);

– *четвърта работна хипотеза* предполага, че масовите „племенни“ събития действат като уникален метамеханизъм за социокултурна интеграция (приобщаване на родово равнище), като **едновременно** реализират индивидуалните, но всеобщи човешки инстинкти на „Сянката“, и удовлетворяват „екипа“ потребности „физическа/психосоциална сигурност – себerealизация“. Това е изключително важна **хипотеза, свързана с ядрото на изследователската концепция за новите възможности на масовите социални формирования като механизъм на социокултурна интеграция на родово равнище в епохата на глобализация**. Проверява се чрез анализа на 2, 3, 4 и 20 въпрос;

– *пета работна хипотеза* предполага, че младите хора свързват властта и водачеството на големите групи, от една страна, с корисен интерес и ма-

нипулация, а от друга, че ще заявяват категорично отстояване на личните си позиции и интереси. Това *косвено потвърждава, от една страна*, теоретичните тези за промени в съвременните характеристики на масите по посока на повишаване на тяхната обща и социална култура, а от *друга страна – значимостта за младите хора на участието в тях, независимо от съзнаването на риска от манипулация, което ги характеризира като противоречив, но активен фактор и спонтанен механизъм за изграждане на емоционална идентичност и за социокултурна интеграция.*

Шеста работна „бъдеща“ хипотеза предполага, че най-значими фактори за участието на младите хора в определени типове масови събития (единични и случайни **или** инертни и с посока и цел, съответстващи на жизнени приоритети) е тяхната обща и образователна култура, както и социално-икономическите и културните условия в региона и конкретното селище. Предполагам, че съществуват различия в нагласите и позицията на младите хора от малко селище и в голям град заради различията в социокултурните условия на живот и информационната мрежа. Изследователската извадка не е достатъчно представителна за подобни категорични изводи, въпреки че в реализирания периметър се индикират такива. Това са **отворени хипотези в бъдещето, защото съм убедена, че проблематиката на големите социални формирования тепърва ще се разработва на ново равнище, така както те са с нови характеристики и значения в новия социален контекст на глобализация.**

Времева рамка на емпиричното изследване и изследователска извадка

Анкетното проучване и качественото изследване обхващат общо 239 млади хора на възраст от 15 до 24 години:

– 54 ученици от IX (15 души), X (11), XI (28) клас от СОУ „Възраждане“ – Русе; 84 ученици от X (65) и от XII клас (19) от 134 СОУ – София, с изучаване на иврит „Димчо Дебелянов“; 71 студенти бакалаври от I до IV курс (71) от СУ „Св. Климент Охридски“ специалности „Педагогика“, „Неформално образование“, „Социални дейности“; 30 студенти от III (15) и IV курс (15) от РУ „Ангел Кънчев“ – филиал Силистра.

Проучването се разполага в *периода октомври 2012 – април 2013 година.*

Представяне на инструментариума

Защо *анкетната карта е само за ученици? Първото основание* е, че участието и ролята на родители и учители са закодирани и проучени „през“ мнението и оценката на младите хора за тях като за една претеглена „чужда на меса“ (въпроси 3, 4, 5 в анкетната карта). *Второто основание* е въвеждането на упражняването на тройна гледна точка на младите хора – веднъж спрямо своите родители и учители, втори път – като участници в актуални събития, и трети път – като проектирани родители спрямо хипотетичните си бъдещи деца. Тази множественост на ролите и примерност на проекциите позволяват

след това данните да се анализират от позициите на баланс, съгласуваност и педагогическа мяра.

Анкетната карта се състои от 20 въпроса, разпределени в 5 групи и 4 субскали:

1. Първа група въпроси имат *информативен характер* – субскала участие, свързани са със събирането на фактическа информация за участието, честотата и формите на това участие на младите хора в масови събития – 1, 3, 4, 15 и 16 въпрос. Информацията има отношение към *втора и четвърта работна хипотеза*.

2. Втората група въпроси имат *рефлексивен и оценъчен характер* – субскала мотивация и съпричастност/ангажираност, за особеностите на събитията, участниците в тях и на тяхната роля в живота на младите хора. 2 въпрос е за мнението на младите хора за характеристиките на масовите прояви, съответстващи на техните мотиви. 3 въпрос е контролиращ чрез условията за участие – с кого и защо? 5 въпрос едновременно контролира и конкретизира предходните, питайки за участието в такива събития при определени личностни условия – „Би ли участвал(а) заедно с...“. 12 въпрос пита за характеристиките на водача, а 14 насочва към евентуални негативи, притеснения и страхове, свързани с такива мероприятия – „Какво те притеснява?“. Тази група въпроси е свързана с *втора работна хипотеза*.

3. Трета група въпроси имат *самооценъчен характер* – субскала себеидентификация и самооценка, те извличат усещането и самопреценката на личното участие на младия човек в масовите мероприятия и движения. 7 и 12 въпрос питат за участие в ядрото и като притежаващ качества на водач на масова група; 9, 10, 11 въпрос провокират представите на младия човек за образци с положителен и обратен знак из целия международен и национален спектър на такива прояви. 17 въпрос пита за претърпяна или наблюдавана сериозна злополука по време на масови събития. 20 въпрос извлича информация за преживяванията и спонтанното значение на участието в масови събития за тяхната социална интеграция. Тези въпроси проверяват *втора и четвърта работна хипотеза*.

4. Четвъртата група въпроси са *проективни* – субскала *себепредстава и интеграция*, свързани както с личното участие в масови прояви, така и с евентуалната форма на педагогически организирани условия за тяхното отразяване. 6 въпрос извлича отношението на младия човек към неговите бъдещи деца спрямо тяхното участие в такива мероприятия (*трета работна хипотеза*). 8 въпрос е свързан със символизирането на такива движения; 18 и 19 въпрос са насочени към събиране на информация за *първа работна хипотеза* за *мярата* на педагогическите условия за регулиране и повишаване на капацитета и позитивния характер на масовите образувания като социокултурен механизъм за младежка интеграция.

5. Пета група въпроси (21) са *демографски* и са свързани с *четвърта работна хипотеза*.

Статистическата обработка на данните е реализирана с **SPSS пакет математико-статистически методи** на описателната статистика, на наличие и степен на корелация, както и с метода ANOVA (Analysis of Variance) за еднофакторен и многофакторен дисперсионен анализ. Съблюдавани са предварителните условия за валидност на анализа. Прилаган е коефициент *Eta Square* като мярка на асоциацията в ANOVA. *Изследването* не е с представителна извадка и се задава равнище на гранична значимост 0,05.

Интерпретацията на *сентенцията на Айзенхауер* „Всеки може да постигне всичко, стига да не го е грижа кой ще обере лаврите“ е проведена във времените рамки на анкетното проучване. Инструкцията предлага да се използват 5 – 6 изречения в рамките на 5 минути – едновременно спонтанно, но концентрирано и откровено, и само ако младият човек желае – т.е. младите хора са поставени в ситуация на свободен избор. Така от общо 155 ученици и студенти изследването разполага с 40 ученически и 37 студентски позиции. Изследователят смята, че това е напълно достатъчно, за да се направи стойностен контент анализ – предварителната изборност отсява съчиненията и гарантира по-висока степен на гражданско и ценностно отношение, каквото е необходимо за смисленост и значимост при провеждане на подобни изследвания. Отказът от ангажиране с интерпретация е също индикативен за определени социални позиции и за готовността на младите хора да ги споделят и коментират.

IV. Анализ на резултатите от анкетното проучване

A. Масите като спонтанен и многофункционален механизъм за социокултурна интеграция

Като цяло и двете основни групи изследвани лица – ученици и студенти, са с близки нагласи за участие в определени форми на спонтанни масови формирования и събития (1-ви въпрос): най-висок процент за участие в тях имат училищни и университетски празници и дискотеки, художествени масови прояви на открито и национални празници, масови спортни мероприятия, културни събития в зала – и класически, и съвременни (от 50% до 95% в позитивния спектър на „не пропускам“, „често“ и „понякога“). Следват, но с доста по-ниски проценти (между 20% и 30%), масовите граждански движения и демонстрации (права и свободи, еко и професионални), политически демонстрации и стачки, манифестации и шествия. Категорично най-нисък е рейтингът и за двете групи изследвани лица на религиозните движения и масови прояви – с по 9,5% при ученици и само 1,9% при студенти. Още в началото може да се направи *изводът за общата ориентация на младите хора към масова и спонтанна, но доверителна социална среда*. Под „доверител-

ност“ се разбира социална среда, която **по определени социални и културни параметри гарантира предварително общност, приетост и споделеност за участниците**. Положително е, че младите хора изявяват като значими за себе си културните, институционалните, народностните характеристики на масовите формирования и събития. *Във 2-ри въпрос* младите хора ранжират основните характеристики на масовите събития. И в двете групи на водещи позиции са „обединяваш се с други в името на обща значима цел“ (16% студенти и 11% ученици), „забавляваш се“ (съответно 14% и 19%), „чувстваш се значим“ (11,7% и 6%), „споделяш с много хора нещо важно“ (12% и 8%), „разтоварваш се“ (11% и 14,5%), „изпускаш парата“ (5% и 7%), „част си от нещо по-голямо“ (12,5% и 11,4%).

Тълкуването и съпоставката на данните позволяват *няколко важни извода*.

1. *Първо*, „характеристиките“ са свързани с човешките потребности и в случая водещ се оказва тъкмо хипотетично предположеният комплекс „*сигурност – себerealизация*“ – масовите спонтанни формирования удовлетворяват по уникален начин едновременно и инстинктите на „сянката“ (защитеност, разтоварване и „изпускане на парата“, част от голямото), и висшите потребности от социална себerealизация и оценностояване на човека (значими цели, общи стремежи, споделяш с много хора нещо важно). Това потвърждава *четвърта изследователска хипотеза* за мощния социокултурен интеграционен потенциал на масовите формирования тъкмо заради съчетаването на техните характеристики, удовлетворяващи „раздалечени“ по класическата пирамида на Маслоу родови или универсални (всеобщи) човешки потребности.

2. *Второ*, статистически значими полови различия не се установяват и те са по-слаби от възрастовите. Това подкрепя *втора изследователска хипотеза*, че *по отношение на участието в масови формирования и събития* по-важна е ролята на възрастта и свързаните с нея социални, културни и психологически промени у съвременния млад човек, отколкото половата му принадлежност.

3. *Трето*, данните дотук заявяват *косвена подкрепа и на първа основна работна хипотеза*, че *определени педагогически условия и механизми* биха могли ефективно да се създават и да използват притегателната сила и значимост на масовата спонтанна среда, превръщайки я в значим и позитивен фактор за психосоциално и социално развитие на младите хора.

4. *Четвърто*, активността на младите хора в цялото изследване е изключително висока. При отговора на 2-ри въпрос, който позволява да се посочат *всички значими за тях характеристики* на масовите събития, младите хора посочат средно по 4 – 5 характеристики (477% в отговори за студенти и 459% за ученици). Резултатът потвърждава категорично *четвърта работна хипотеза* в аспекта на масовите формирования като „**многофункционален мощен**“ механизъм за социокултурна интеграция. Косвена защита и проверка

на надеждността и валидността на инструментариума (конкретния въпрос) е фактът, че в опция „друго“ има само по един посочен отговор в двете категории лица.

3-ти, 4-ти и 5-и въпрос от анкетната карта са много важни за изследването. Те определят и ранжират „значимите други“ за учениците и студентите при участие в такива събития – мястото на социално-педагогическите и професионално-педагогическите субекти/фактори от групата на външните фактори (първа хипотеза) и тежестта на възрастта и пола от групата на личностните фактори.

Таблица 1. 3-ти въпрос

		Responses		Percent of Cases
		N	Percent	
При какви условия участваш в подобни събития?	Ако има с кого да отида, няма значение кой е	64	10,3%	27,0%
	Ако приятелите ми са там	159	25,5%	67,1%
	Обикновено със съученици	35	5,6%	14,8%
	Ако ми е интересно, дори и да съм сам(а)	105	16,9%	44,3%
	Ако имам време за „убиване“	72	11,6%	30,4%
	Като ми трябва адреналин	47	7,5%	19,8%
	Ако са по повод на големи празници	74	11,9%	31,2%
	Ако е нещо, което живо ме интересува	47	7,5%	19,8%
	Не участвам в такива неща	10	1,6%	4,2%
	Друго	10	1,6%	4,2%
Общо		623	100,0%	262,9%

В 3-ти въпрос (Табл. 1) студентите биха участвали в такива мероприятия дори и да са „сами, ако им е интересно“ (20%) – учениците само 14%, а общо 16,9%; студенти, ако „приятелите им са там“ (24% – ученици 28%, общо – 25,5%). Студентите се мотивират на следващо място и от „имам време за убиване“, „просто да има с кого да отида“, „по повод на нещо значимо“, „да ме интересува живо“. Тези мотиви са значими и за учениците. Единствената значима разлика е свързана с автономността – учениците сами, ако не са с някого, по-трудно ще се решат да се включат в масова среда. През годините се запазва ценността на най-близката

социална среда при избора за включване в масови формирования. Младите хора търсят да си я гарантират, да се обградят с нея и така защитени да се „гмурнат“ в непознатия социален океан. Този извод се откроява на много места в изследването и мисля, че това е един от ефектите на глобализацията в световен мащаб. В несигурната, изменчива и рискова глобална среда съвременният човек и специално младият човек като че ли започва да реабилитира стойността на най-близките – семейство, приятели, връстници, съмишленици.

Таблица 2. 4-ти въпрос

		Responses		Percent of Cases
		N	Percent	
С кого споделяш преживяванията след такива събития?	Приятели	214	33,4%	90,7%
	Съученици	83	12,9%	35,2%
	Вкъщи – родители	164	25,6%	69,5%
	Вкъщи – братя и сестри	94	14,7%	39,8%
	В интернет мрежата – фейсбук, форуми, скайп	60	9,4%	25,4%
	В клас, ако ни попитат учителите	10	1,6%	4,2%
	Друго	6	,9%	2,5%
	Не споделям	10	1,6%	4,2%
Общо		641	100,0%	271,6%

В 4-ти въпрос и двете категории лица определят като предпочитани свои събеседници по отношение на масовите прояви „приятелите“ (33% студенти и 33,5% ученици) и близките вкъщи (25,6 за родители; 17% и 15% за братя и сестри, средно – 14,7%). Следват съучениците, интернет мрежата с всичките ѝ възможности. За съжаление, „с учители и преподаватели, ако ни попитат в клас“ е с драстично нисък рейтинг – по 2%. Въпросът позволява да се отбележат всички използвани контакти, така че това облекчава ситуацията за всички партньори на младите хора да бъдат оценнени. Кумулативните проценти са по 300%, така че всички млади хора посочват поне по 3 групи свои партньори и сред тях ние, като професионалисти партньори, не попадаме. Прави впечатление, че рейтингът на „братя и сестри“ е доста по-нисък и в двете групи лица в сравнение с този на родителите.

Тук си позволявам да направя едни „странични“ за работните хипотези на изследването разсъждения и изводи, но значими за съвместното ни социално

общезитие и за поколенческите взаимоотношения. И в други въпроси от анкетната карта тази *разлика в предпочитанията към братя, сестри и родители прави впечатление*, особено на фона на високия рейтинг на приятели, съученици, връстници. Т.е. братята и сестрите не се усещат като приятели и партньори, което е най-малкото странно. Смятам, че това е нерадостен резултат, който ще има последици и в бъдещето, на установилите се през последните десетилетия възпитателни и семейни практики да се акцентира върху контактите и общуването „родители – деца“, а не върху общуването и съвместното живеене между самите деца. Като че ли днес учим децата да се разбират с нас, а не толкова помежду си. И така те растат отчуждени едни от други и практически много често непознаващи се и без опит на контакти между тях самите.

5-и въпрос позволява да ранжираме всички значими „други“ за младите хора, ако трябва да изберат с кого от тях ще се включат в масово формиране и събитие. За *студентите* това са приятелите (50%), родителите, състудентите, връстниците, хора с общи възгледи, по-възрастни с по 24% – 28%; преподаватели, непознати и по-малки с по 8 – 13%. Но при всички избори студентите заявяват и различни степени на условност: „само ако се разбираме“ поне по 22%, дори и за приятелите и „тази характеристика няма значение“ поне по 15%, с изключение на приятелите. Това говори за независимост при оценката и за тенденция на освобождаване от предразсъдъци, както и за преодоляване на социалния конформизъм. Само приятелите нямат избрана вариация „категорично не участвам с тях“. *Ученическите избори* и оценки са *по-безусловни и по-крайни* само по отношение на оценката на родители и приятели – за първите изборът е с 5% по-нисък и условието „ако се разбираме“ – с 4% по-високо, а за вторите и изборът се покачва до 75%, и условността пада до 9%. Третият по-различен избор е оценката на учителите – 10% избор „предпочитам и само с тях“, но „само ако се разбираме“ – 25%. И четвъртият различен избор е „хора с общи възгледи“ 35,7% – доста по-нисък от този при студентите (59%).

Корелационният анализ откроява значима зависимост между изборите и възрастта на участниците, като зависимостта по полов признак е по-ниска.

Изводите, които се налагат и *уточняват валидността на първа и втора изследователска хипотеза*:

1. *Възрастта* и свързаните с нея характеристики на социалното и психологическото съзряване са съществена детерминанта при определяне на поведението и изборите на младите хора за участие в масови формирования – значими са родители, приятели, хора с общи възгледи, връстници. Учениците са по-крайни и зависими от груповите характеристики и принадлежност, т.е. от социалното статукво. Студентите демонстрират по-висока рефлексивност, автономност, над-предразсъдъчност и стремеж за преодоляване на конформизма.

2. *Факторите от близката среда* запазват авторитета и значимостта си през годините. Възрастта не влияе върху тяхната ценност и не води до преоценка.

3. Тревожно ниска е оценката на *педагогическите фактори* в лицето на учители и преподаватели, та дори и на съученици, които са с доста по-ниски избори от водещите други фактори. Педагогическите представители са с неусвоен и нереализиран потенциал за взаимодействие и подкрепа на младите хора за участие и социокултурно интегриране чрез масовата среда, която е една от основните в съвременния свят.

20-и въпрос не само представлява един вид обобщение на мястото на масовото събитие в жизненото време на младия човек, като един вид заключение и изходна врата от анкетната карта, но и разкрива *силата на преживяването му, допълвайки 2-ри въпрос* и същевременно контролирайки го. Студентите го свързват в най-голяма степен с „нещо от личния живот“, след това с „нещо от обществения живот“, немалко са сравненията с „нещо от спортния живот“ и също така „с нищо друго не мога да го сравня“. *За учениците уникалността на преживяването при участие в масово събитие е още по-изявена*: мненията им се обединяват по-категорично около „нещо от личния живот“ и „с нищо друго не мога да го сравня“.

В случая за изследването са важни не толкова цифрите, а обстоятелството, че участието в масови формирования и мегасъбития определено има емоционална силна ангажираност за младите хора, преживява се дълбоко и спонтанно, оставя трайни следи и засяга формирането и промените в техните цялостни жизнени позиции и отношения, защото заема *специфичен, особен и незаменим статут в спектъра от жизнени формиращи събития – едновременно интимни, дълбоко лични, но и социални, свързани с обществените им висши стремежи за себerealизация*.

Б. Младежката автопрогноза

Специално обособявам този параграф, въпреки че ще интерпретира данните от малко въпроси в анкетната карта, заради неговата значимост и заради моста между времената, т.е. *заради перспективата*. Анализът се съчетава по-нататък с анализа на кратките съчинения-интерпретации върху сентенцията на Айзенхауер, която също ги поставя в ситуация да проектират себе си като оценностено цялостно жизнено и социално поведение чрез решаване на имплантираната дилема „значим смисъл – усилие – възнаграждение – удовлетворение“.

В анкетната карта *6-и въпрос* проблематизира *личния интимен аспект* на социалната активност на младия човек в перспективата на бъдещето, и то в съпоставка с отношението му към бъдещите му деца. Макар и единичен, въпросът е изключително информативен, защото задвижва и провокира оценка на базата на себeоценката (чрез едновременно съпоставка на диспозиции и отношения между личността в сегашната ѝ среда с роля на „дете“ и подрастващ и бъдещата ситуация в роля на „родител“ и възрастен с всички произтичащи последствия на социални отговорности).

Таблица 3. 6-ти въпрос – Ако имаш дете, каква позиция мислиш, че ще имаш спрямо неговите участия в такива масови събития или движения?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Нека да участва, но трябва да знам	66	27,6	28,3	28,3
	Ще държа на определени условия – да е безопасно	92	38,5	39,5	67,8
	Ще позволявам, но много ще се безпокоя	10	4,2	4,3	72,1
	Ако му имам доверие, то ще си решава	44	18,4	18,9	91,0
	От определена възраст нататък	7	2,9	3,0	94,0
	Зависи в какви събития	4	1,7	1,7	95,7
	Категорично съм против	3	1,3	1,3	97,0
	Друго	7	2,9	3,0	100,0
	Общо	233	97,5	100,0	

И ученици, и студенти ще „държат на определени условия – да е безопасно и да е с познати“, „да знаят“, „ако му имат доверие“, „пак ще се безпокоят“, „от определена възраст нататък“, а има ученици, макар и малко, които „са категорично против“ и има и други „зависи“. Всичко това е разбираемо. Целта на въпроса е не да санкционира или да оценява младите хора, а да задвижи авторефлексията и умението им да отчитат и гледната точка на другия, а също така и да се проверят полови и възрастови различия в позициите на младите хора, които да са насочващи за проектиране на едно градивно диференцирано педагогическо поведение.

Съпоставителният анализ показва, че:

– като цяло, *трета изследователска хипотеза* се потвърждава, защото независимо че всички участници в анкетното проучване отговарят съдържателно и богато за личното си усещане в такива мероприятия, са твърде съдържани и условни, когато става дума за участие на техните бъдещи деца;

– *студентите по-спокойно, с по-голямо разбиране и доверие* разсъждават върху участието на бъдещите си деца в масови формирования – по-висок коефициент на „доверие“ за сметка на задължителните условия;

– данните от следващите въпроси недвусмислено и тревожно индикират за *недоверие, неодобрение и слаба оценка* на младите хора за социалните образци на гражданско поведение и водачество. Това показва острата необходимост от критична себепреценка и преосмисляне на поведението и позициите на всички с претенции за публичност и социална ръководна функция на различни равнища и в различни аспекти. Педагогическата професия е част от тази социална претенция.

Ето защо в същия контекст на перспективата – не само личностна, но и професионално педагогическа, ще положа анализа на следващите въпроси. На *9-и и 10-и въпрос* – има ли исторически или съвременен образец на масово движение, на личност-водач, които младите хора искат да следват, *около и под една пета* от изследваните лица отговарят *утвърдително* за движение, а за *личност процентите са още по-ниски (между 10% и 15%)*.

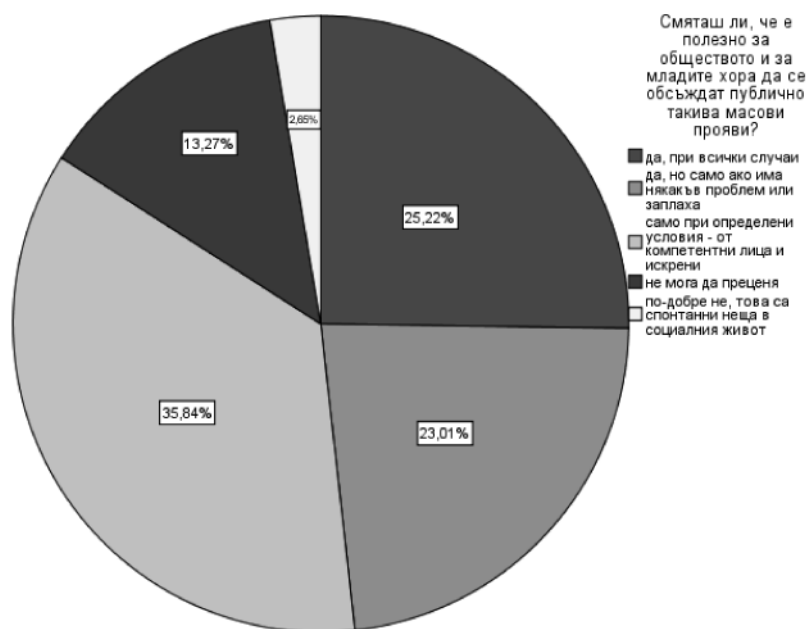
За примери, които ги „отвърщават“ (*11-ти въпрос*), обратно, процентите са между 45% и 55% утвърдителни отговори. В това отношение не се диагностицират *нито полови, нито възрастови, нито регионални различия*. Тази група въпроси е *най-хомогенната*, като установена позиция на анкетираните. Но тя вероятно е *огледално логично отражение на общата социална нагласа – единственото нещо, по което съвременното ни общество е хомогенно и единодушно като позиция, е, че няма силни и позитивни социални образци – нито персонални, нито институционални, нито групови*.

И също така обяснява в *настоящото изследване резервираността* на младите хора да се произнесат по това, дали те самите притежават качества на лидери и водачи, в *13-и въпрос* и какво ги притеснява или плаши в такава среда в *14-и въпрос (масово ги прескачат)*. Немного млади хора са били свидетели (22% студенти и 36% ученици в *15-и въпрос*), още по-малко потърпевши (4% студенти и 15% ученици в *16-и въпрос*) при участие в масови събития. И все пак, когато става дума за човешки живот и за живота на нашите деца, *и един процент е висок*, е вик за помощ и сигнал за тревога; и още – прави впечатление *сериозното предимство* по отношение на негативния и застрашаващ тяхната безопасност опит на *по-малките*. Персоналните споделяния в *17-и въпрос* за конкретни обстоятелства и събития бяха изрично уговорени предварително с инструкторите-анкетъори и със самите участници, че са конфиденциални и доверителни и ще бъдат комуникирани само при личен контакт отново с тях при пожелана обратна връзка. Тези данни остават конфиденциална и ценна информация, използвана само в близката професионална педагогическа среда и в постобщуването с младите хора.

Анализът на тази група въпроси категорично ни показва, че **съвременните български млади хора са критични, мислещи, емоционални, откровено невярващи** в нас и в обществото ни. **Неверието е опасно, но откровението го опровергава и проявява скритата надежда**, която е действителната им същност като вяра – която е готова да се свърже с нас.

В. Ефективните и приемливи педагогически условия

Тук ще бъдат анализирани основно 18-и и 19-и въпрос от анкетната карта, които директно питат за условията и за ангажираността на младите хора с тях.

Фигура 1. 18-и въпрос – обща извадка: Смяташ ли, че е полезно за обществото и за младите хора да се обсъждат публично такива масови прояви?

Общото мнение на младите хора се вижда от диаграмата. Между ученици и студенти се наблюдават някои различия – *немалка част (18-и въпрос)* от студентите смятат, че безусловно „при всички случаи“ е полезно за обществото да се обсъждат публично такива масови прояви и участието в тях (30%); *най-голяма част (50%)* одобряват това, ако се прави с участието на „специалисти и компетентни лица“, след това „само ако има сериозен проблеми или заплаха“ (13%) и само 6% „не могат да преценят“. Ранжирането на условията за публично обсъждане *при учениците се различава съществено – най-голямата част* от тях смятат, че такова дискутиране и споделяне са нужни „само ако има проблем или заплаха“ (32%); 27,5% с участието на „специалисти и компетентни лица“; 22% „при всички случаи“ и доста повече в сравнение със студентите, 11%, „не могат да преценят“. Прави впечатление по-голямото раз-

сейване сред учениците (те имат различни мнения помежду си как и дали въобще да се говори за тези неща) и по-големият процент с неопределени позиции.

С какви средства и кога точно да става това, се уточнява в 19-и въпрос, като това мнение е пречупено през *личната готовност и ангажираност* на всеки да се включи в такива механизми.

Таблица 4. 19-и въпрос, обща извадка

		Отговори		Percent of Cases
		N	Percent	
Лично ти би ли участвал(а) в споделяне или обсъждане на такива събития?	Да, в споделяне на личен опит в клас	77	20,4%	34,1%
	Да, в публичен коментар в училище/университета	78	20,6%	34,5%
	Да, в специално предаване по телевизия или по радиото	40	10,6%	17,7%
	Да, в интернет мрежата – форуми, скайп, фейсбук	86	22,8%	38,1%
	Не бих участвала	49	13,0%	21,7%
	Бих коментирала само в определен кръг	45	11,9%	19,9%
	Друго	3	,8%	1,3%
Общо		378	100,0%	167,3%

Младите хора, като цяло, са склонни да използват *всички форми за такава потвързка* – и директни, и не директни; и групови, и персонални, като *не извяват особено предпочитание* към средства и форми с участието на най-близката и особено на *професионалната педагогическа среда*. Това потвърждава и съответства на резултатите от въпроси 3-и, 4-и, 5-и. *Студентите* се разпределят между „интернет мрежата“ с разнообразните ѝ възможности, „публично обсъждане в университета“, „сред колеги“. С нисък рейтинг са „специално предаване по телевизия, радио“, „само в определен кръг“ и само 4% не биха участвали в никакви форми на постефекта на масовите прояви. *Учениците* в най-голяма степен ще се доверят на „обсъждане в клас“, после на „интернет мрежата“ и „публичен коментар в училище“. „Предаване по телевизия, радио“ също е със сравнително нисък рейтинг както при студенти, но за разлика от тях учениците в по-голяма степен не биха участвали в подобни форми на посткомуникация (13%).

Какви са *зависимостите по образователен статус и по пол?* Отново тук (Таблицы 5.1 и 5.2), както в цялото изследване, се потвърждава водещата значимост на *образователния статус* и свързаните с него соци-

ална, психологическа зрелост и себевъзприемане на младите хора (втора изследователска хипотеза). *Половата детерминираност е по-слабо изявена* (Таблицы 6.1 и 6.2). Pearson Chi-Square тестът за общата оценка на необходимостта от обсъждане на масовите прояви и „училище/университет“ е 14,472 (Таблица 5.1): над горната критична област 9,488 при степени на свобода 4, и изрично указва по-стабилното и отворено отношение на студентите в тази фаза на участие в масовите формирования. Като цяло, момичетата смятат, че в по-голяма степен безусловно е нужно и е добре да се говори за това, какво се случва по време и чрез големите масови формирования и събития – корелацията по пол чрез Pearson Chi-Square е 10,672 при горна критична стойност 9,488 и условията за приложение на теста са изпълнени. Това **съответства на общата характерология в поведението на двете групи млади хора** – юношите и девойките (учениците) са по-спонтанни и отворени в „активните“ фази на събитията – включване, преживяване, търсене на „адреналинови емоции“ и поемане на риск; съответно младите жени и мъже (студентите) са по-рефлексивни и сдържани при избор и включване в такива събития, но затова са и по-склонни да рефлектират след това върху тях – да ги обсъждат.

Смяташ ли, че е полезно за обществото и за младите хора да се обсъждат публично такива масови прояви? * училище/университет
Таблица 5.1

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	14,472a	4	,006
Likelihood Ratio	14,963	4	,005
Linear-by-Linear Association	,465	1	,495
N of Valid Cases	208		

Таблица 5.2

Symmetric Measures			
		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,264	,006
	Cramer's V	,264	,006
N of Valid Cases		208	

Смяташ ли, че е полезно за обществото и за младите хора да се обсъждат публично такива масови прояви? * пол

Таблица 6.1

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	10,672 ^a	4	,031
Likelihood Ratio	12,554	4	,014
Linear-by-Linear Association	9,151	1	,002
N of Valid Cases	201		

Таблица 6.2

Symmetric Measures			
		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,230	,031
	Cramer's V	,230	,031
N of Valid Cases		201	

Детерминираност на участието в етапа на „постефекта“ на масовите събития от „работа“ и „възраст“ не са анализирани и не се взема предвид, тъй като данните от статистическата обработка не удовлетворяват изискванията за тълкуване на коефициентите на Пърсън, Фишер и Крамер. При наличната структура на изследователската извадка (обем и заложиени демографски вариации) разсейването по тези две променливи е твърде голямо и не може да осигури очаквана честота в клетка, по-голяма от единица, и установена такава във всяка клетка, по-голяма от 5. Коефициентите не отчитат съществена корелация. Но изявените значими различия по образователен статус и слабите по пол защитават *работната хипотеза за водещата „тежест“* на социокултурните и социално-психологическите характеристики като детерминанти в развитието на съвременните млади хора и постепенното преодоляване на предразсъдъците относно задължителното и първостепенно възрастово и полови (в смисъл на биологическо) предопределяне на това развитие.

Какви *основни изводи* можем да направим?

Първо, обща съдържаност и нестеливост за обсъждане. Това е един от въпросите, по който младите хора могат да посочат *отново всички значими форми за обратна връзка* в целия процес на случване на новото събитие. Тук кумулативните проценти за ученици са между 150% – 165%, а за студенти 190% – 205% – това означава, че младите хора са твърде резервирани, избират

по 1 – 2 най-много форми, докато при въпросите за характеристика на самите масови формирования, за тяхното участие в тях изборите бяха много по-наситени – по 4 – 5. По-висока плътност има и при готовността им да обсъждат с някого тези проблеми в 4-и въпрос, при който обаче се избират персонажи, а не обща среда. Т.е. младите хора нямат доверие в общността и средата, макар че участват в масови прояви – това е един от *парадоксите на постмодерната и глобална епоха*, който, убедена съм, не е валиден само за младите граждани. **Глобалната среда се използва активно за действие, но не и като доверителна среда за споделяне – поведенческа, но вътрешна анонимност, затвореност и скритост.** Това корелира ясно с резултатите при отговора на 3-ти въпрос „при какви условия ще участваш?“, които констатираха *тенденция за предварително гарантиране на микродоверителната капсула от близки хора*, с които младият човек е готов да се включи в масовата среда. Затова и в 4-ти въпрос „с кого обсъждаш своите участия?“ на първо място са пак приятели и близки вкъщи, но представителите на масовите среди – и педагогически, и социални, са на долните позиции.

Второ, учениците са по-пасивни, като избират само по един и рядко по два начина да комуникират по повод на масовите събития и *все пак за тях на първо място са дискусиите в клас*. Това предпочитание незабавно, много бързо трябва да се използва и усвои от педагогическата професионална среда като гласувано доверие, макар и с малка преднина.

Трето, по-голяма част от учениците въобще не биха участвали в подобни форми на обсъждане и усилията за промяна на това си струват, като се използват *възможностите на училищните дейности*; обучението по обществените дисциплини; часовете на класа; формите на взаимодействие с родители; партньорството с институции и представители на обществото вън от образователната среда.

Четвърто, изключително нисък рейтинг и авторитет на обществените институции и техните представители за младите хора. Този нелек и нелицеприятен, но необходим и информативен извод се налага не само от резултатите в 19-и въпрос, а при съпоставката с отговорите и на 9-и, 10-и, 11-и въпрос в анкетната карта – младите хора нямат положителни съвременни образци за масови движения и ръководители, но пък имат доста негативни. Тук, в 19-ти въпрос, дейността на медиите получава незадоволителна оценка. *Трудно е да се работи за подготовка за включване в общество, което не ти харесва и в чиито представители нямаш доверие, чиито институции нямат общ и персонален авторитет.* **Никоя образователна система, никое училище, никой директор, никой учител сами не могат да компенсират и да се справят с това.**

Пето, очерталото се предимство на предпочитаните индивидуални, персонализирани, доверителни контакти за младите хора при споделяне, обсъж-

дане на проблемите, свързани с масовите прояви и формирования, насочва към използване на *капацитета на специалистите в педагогическа среда* (класни ръководители, педагогически съветници и училищни психолози, на консултанти), на *ресурсите на активното взаимодействие с родителите и семейната среда*, на *посредничеството на приятелската среда* за активиране и стимулиране на огласяването на младежките позиции и в по-широката социална среда.

V. Анализ на резултатите от качествено изследване

Върху сентенцията на Айзенхауер „Всеки може да постигне всичко, стига да не го е грижа кой ще обере лаврите“ работиха общо 155 млади хора: 71 студенти от СУ „Св. Климент Охридски“ (53 от III и IV курс, 18 от I и II курс); 84 ученици: 33 от X клас и 17 от XII клас на 134. СОУ „Димчо Дебелянов“ – София. Анализът е направен въз основа на 77 получени позиции.

X клас

От всички 65 десетокласници 27 изразяват разбиране на сентенцията най-вече по три начина – двата *прагматично ориентирани*, а *третият е просто оценъчен*:

– **първо**, като свързват „егоизма и алчността“ със „стремежа за успех и обирание на лаврите, без да си се трудил“ – типични твърдения са „всички са егоисти“ – среща се в 10 интерпретации;

– **вторият тип** разбиране утвърждава правото да си получиш лаврите – свързва категорично усилието с наградата и печалбата – не може да се остави някой друг да „обере лаврите“, когато ти си се трудил – среща се в 15 интерпретации;

– **„правилно е“** – среща се в 8 интерпретации.

Има *единични отговори*, които интерпретират и други нравствени, ценностни, лични мотивационно-волеви пластове на сентенцията: „мисълта изразява ценността, стойността на самото действие и резултата“; „трудно е, зависи от волята на човек, трябва да си непукист“; „ако се обединиш с други и споделиш успеха – има по-голяма вероятност да те подкрепят“; „да работим заедно и всеки ще е част от общия успех“; „цената е освобождаване от егоизма, да можеш да си удовлетворен, без да си център на внимание“; „трябва да не те е страх от провал и да не ти пука, но не мисля, че трябва да оставиш друг да обира лаврите. Освен ако славата е за лошо – тогава всеки би се радвал да я подари на друг“.

б интерпретации откровено се противопоставят на сентенцията (неволно, поради пълно неразбиране на условната връзка между двете части на твърдението „ако, то“) и я тълкуват в линеен и обратен смисъл – „трябва да се постига всичко на всяка цена, без да зачиташ никого“; „не е правилно – как някой друг ще обира лаврите“; „не е вярно – всеки иска

известност“ – т.е. такива хора не съществуват, не са съществували и не може да съществуват.

Обобщена характеристика на социалните позиции на десетокласниците:

1. По-голямата част от тях и *не схващат имплицативния условен характер на сентенцията и я интерпретират*, сякаш е аксиоматично твърдение.

2. Поради това интерпретациите се превръщат в *семпли критични оценки* „правилно“, „неправилно“, като прескачат изцяло момента на анализ и разбиране, каквато е инструкцията. Характерна черта на цялото постмодерно общество – да оценява и рецензира, преди и без да е разбрало, и което е още по-притеснително – без да съзнава, че не е разбрало това, което оценява.

3. Изключителен *буквализъм* в схващането на смисъла – каквото си изработил и колкото усилия си вложил, трябва да получиш заслуженото.

4. Изключителен прагматизъм, като се ориентират директно към характеризиране на двата вида тиражи като **противоположни и еднозначни – не се схваща заложеният момент на труден жизнен избор, освен в няколко единични отговора.**

XII клас

От 19 дванадесетокласници *13 са интерпретирали сентенцията с разбиране на условната връзка* между двете субпропозиции.

Общи характеристики на позициите на дванадесетокласниците:

1. По-големите младежи и девойки *разбират в по-голяма степен моралното напрежение* между двете предпоставки на сентенцията и предлагат не силово решение в сблъсъка „работил – използвач“ (както е при десетокласниците), а правят *избор по посока на абстрахиране и неглижиране* на „лавраджииите“: „нещата се постигат от целокупното цяло, а не от отделния индивид“; „сентенцията много се покрива с моите виждания и усещания за нещата“; „хора, които постигат нещо, без да са вложили нищо, не трябва да означават нищо за нас“; „за да постигне такова състояние, на човек не трябва да му пречат егото и личните предразсъдъци“; „така и така се знае кой го е постигнал, а това, кой обира лаврите, е без значение“; **„съгласна съм, но днес хората искат за несвършена работа да получават кредит“**; „малко са хората, които не търсят награди и признания... но те знаят какво са постигнали и че успехът им е личен, а това, че друг обира лаврите, е подробност за тях“.

2. И тук се наблюдава бързо изтегляне *към оценките* преди анализ и опит за разбиране.

3. Дванадесетокласниците се опитват да бъдат по-убедителни и използват *практически примери като свидетелство за безкористни постижения* – дарения на дрехи, благотворителни концерти и изяви. Сравнително *по-богатият опит* помага да се схване многозначността и предизвикателството за избор в сентенцията.

4. Дванадесетокласниците *просто не разбират* съдържанието, характера и смисъла на сентенцията: „В днешно време хората са готови да пренебрег-

нат всичко, за да постигнат целите си“; „Сентенцията отразява психиката на егоиста“; „Не съм много съгласна – нормално е да се трудиш и да искаш да постигнеш лаврите“.

Характерът на тълкуването, което правят младите хора в ученическа възраст, *доказва* направеното преди изследването предположение, че те ще свързват съзнателно и/или неволно водачеството, „работата за обществото“ с користни стремежи и изпользвачество, лаври „за чужда сметка“, а също така и че ще заявят и отстояват и личния си интерес (*шеста работна хипотеза*). Но се открииха и *акценти, които не бяха предположени* нито така категорични и крайни, нито в такава степен. **Три момента** са водещи:

– **първо, негативизъм в абсолютистката форма „всички“**, социална отчужденост и подозрителност, и то още в тази ранна младежка възраст – **на персонално личностно равнище**;

– **второ, крайно буквално схващане** на казаното без търсене на равнищата му на смисъл, което има две последици – **от липса на вариативност** (ситуации, в които трябва да си „егоист“, но и такива, в които неизбежно ще си готов да дадеш и да „жертваш“), **до невъзможност да се разбере въобще наличието на условната форма „ако..., то“**. Тази алтернативност и крайност в социалното самоопределение я определям като „черно – бяло“ социално самоопределение – то е твърде примитивно и е жалко, че с цялото ни „глобално“ развитие и култура сме способни да дадем само толкова „социални цветове“ и вкус на децата си;

– **трето, отсъствие** на каквато и да е **критическа саморефлексия** и съотнасяне преди оценъчния (съдния) момент.

Перифразирано, мнението на учениците е „*Всички са егоисти, затова и аз ще си гоня интереса*“. Това е тежка присъда за обществото ни като цяло. Такава позиция на поколение, което още не е влязло в „мелницата“, е тревожна и неминуемо с негативни последици за общественото състояние и развитие. Още по-тревожно е, че ако „по принцип“ и доколко преди десетина години такъв „социален цинизъм“ бе приписван най-вече на „зрялата възраст“ и в останалите изключителни случаи е предмет на художествено изобразяване (има ли нужда да припомним „Бел-ами“ на Ги дьо Мопасан или „Герой на нашето време“ на Лермонтов?!), то постмодерната епоха „узакони“ този прототип чрез криворазбираното, популистки афишираното и изопачено „преподаване“ на идеала на успяващия „автономен“ кариерен тираж. *Дори и макиавелианският образец*, в крайна сметка, неглижирайки персоните, действа с оглед на цялото и проспективата му – безпардонно и безкомпромисно, но само на базата на личен перфекционизъм.

В обобщение, от социална гледна точка, без да разполагаме с голяма извадка, пак се забелязва повишаване на социалната зрелост, на умереността и сдържаността в емоционалната реакция, както и стабилизиране на ценностните социални ориентации от X към XII клас. От когнитивна гледна точка,

дванадесетокласниците схващат условния имплицативен характер на сентенцията, на по-малките им е по-трудно. Предполагам, че обучението по философия в горните класове изиграва своята роля. Но и в двете групи млади хора **няма нито една интерпретация, която да разбира хипотетичния „проверовъчен“ характер** на твърдението на Айзенхауер – т.е. тук **не ни се казва, че няма да получим лаврите, а само, че можем да постигнем всичко, ако не се интересуваме от тях**, защото това ни ограничава. Така както в Библията на Авраам му е нужно да се довери на Господа и да е готов да пожертва сина си, без това да се случи – предизвикателството е **в проверката**, която, ако издържиш, няма да се случат нежелателните последствия. Така както **за всеки велик творец рутинните въпроси** от типа на „как сте постигнали успеха?“ са нелогични, неясни, несъществени и той простичко отговаря, че никога успехът, като цел, не го е водил, а е воден от вътрешното желание да прави това, което прави – равнището на себереализация и спонтанно себеизразяване. Такъв „неволен“ нюанс срещаме в изреченията само на някои дванадесетокласници и това е вдъхновяващо.

Една от най-важните и трудни социални мисии на образованието и на всички нас си остава усилието по посока на преразпределение и реструктуриране на ценностните ориентации по посока на общественото мислене.

Заклучение

Общи изводи и социално-педагогически прогнози. Приемливите препоръки

Данните, резултатите и анализите на изследването по посока и по повод на работните му хипотези позволяват да се направят:

- общи, но и по-конкретни изводи;
- социално-педагогически и педагогически, но и общосоциални прогнози;
- разнопосочни препоръки,

които при всички случаи ще бъдат преценявани като „приемливи“ от всички „засегнати“ страни и за да се случат, ще трябва да се договарят и съгласуват в практиката.

Общи изводи и препоръки

Те са следствие на дистанциран поглед и усещане за цялостната характеристика на резултатите. Българските младежи узряват с недоверие, резервираност и разочарование от управленската, гражданската, водещата роля на възрастните в съвременното глобално общество. Какво може да се направи? *Партньорството* е принципът за реабилитиране на авторитета на всички бореци се за него. Взаимната конструктивна стимулираща дейност и подкрепа може да повиши авторитета, престижа на институциите, на ръководителите, на поколението, на общността, на родната територия и да накара поколенията след нас да се трудят и да се чувстват съпричастни с едни традиции, по-дълготрайни и дългочесни, с по-широка перспектива от един или два мандата, от една, па макар и десетгодишна стратегия.

Важно е в българското медийно пространство да има образователно и педагогически регулирано, „цензурирано“ време за достъп и участие на младите хора заедно с родители, приятели, специалисти. Образованието и училището, младите хора и учителите, родителите и психолозите, педагогическите съветници и възпитателите имат думата в коментара на това, което се случва с тях.

Важно е масовизацията на обществения и на гражданския живот в глобалното общество да се трансформира от педагогическите фактори в образователни и формиращи теми и модули, които да намерят място в училищните активности, дейности, диалози; в контакта със семейства и близката среда на младите хора.

Конкретни изводи и препоръки

Педагогическата среда и педагогическите фактори са в критично ниска точка на статус и авторитет пред младите хора по отношение на тяхното участие в масови формирования. Значимостта обаче е налице, особено сред учениците, и трябва да се използва за установяване на диалога в час на класа, в обучението по обществени науки, в училищна медия, в дискусийни форуми, в съвместни бинарни учебни часове, в интегрирани извънучебни занятия, да се стимулират ученическите инициативи и тематични форуми – директни и „очни (в интернет пространството).

Училищната политика и годишните планове на ръководството на училищата могат да включват опцията на интерес, на внимание, на загриженост към този аспект от живота на нашите ученици, за да се стимулират учителите и педагогическите специалисти да го интегрират в годишната си заетост и режим на взаимовръзка със семейства и младите хора, с представители на обществените структури и институции.

Да се търсят и установяват контакти с местните, регионалните и националните медии като партньори-обучители за формиране на умения за компетентно търсене и използване на адекватна обективна информация в съвременния свят.

Да се отчитат възрастовите и свързаните с тях социално-психологически и културни детерминанти в общуването с младите хора и особено свръхсензитивността, високата реактивност и чувствителност на по-малките при участие, преживяване и оформяне на по-крайни позиции по отношение на определени събития и на тяхната лична роля в тях. Удачно могат да се използват взаимните контакти и дискусии между различните възрасти – практикуващите студенти в базовите училища и институции, както и по-големите ученици в училище да участват по тези теми в час на класа или по отделните учебни предмети. Този механизъм на менторство и мониторинг от по-големите към по-малките, но в близки възрастови „категории“ би работил и за възстановяване на крехките връзки между „братя и

сестри“ в голямото социално семейство, за *преодоляване на отчуждението между връстници (установен емпиричен)*.

Близката среда, или по-точно родителите, реабилитират през последните години на глобализация своите и значимост, и авторитет, и доверие. Фамилният и образователният дискурс само ще се обогатят взаимно, и то в подкрепа на младите хора, и е отговорност на родители и специалисти да търсят и генерират икономични и ефективни, щадящи форми и пътища за връзка и поддържане на откритост, взаимна информираност и доверие.

Силните, екстремни, „адреналинови“ емоционални потребности са естествени и присъщи за юношеска и младежка възраст. Младите хора търсят среда за тяхното удовлетворяване и съвременните масови спонтанни формирования заемат това празно пространство, навлизайки в един свой нов ренесанс след епохата на XX век на централизирания затворен свят на „студената“ и „горещата“ война. Същевременно масовите прояви удовлетворяват и метапотребностите за себerealизация, приобщеност, принос за развитие и промяна на социума.

Емоционалните интереси обаче, и това е тревожно, често са занемарени в младежка и юношеска възраст. Участието в масови събития става в голяма степен спонтанно (понякога прибързано, необмислено) и като противостояние на формалната, регулирана образователна и/или професионална среда, които на всичко отгоре проявяват през последните години тенденции за допълнително рестриктивно (и безсмислено) регулиране. Култивирането и развитието на емоционалните интереси на младите хора в съчетание с техните нарастващи социални и граждански интереси в глобалния свят е една от приоритетните според мен и спешни отговорности на педагогически загрижената среда.

Емоционалният свят на юношите и девойките е по-динамичен, противоречив, лабилен, контрастен, но и по-спонтанен, по-отворен и общителен. Младежите са по-рефлексивни, по-автономни и независими, но и по-дистанцирани към собствения емоционален свят, към личното си участие и позиции в масова среда. Младите хора изразяват своята несигурност и притеснения. В тази територия ясно се очертава необходимостта от изключително висока професионална и педагогическа култура и разбиране за контактуване и общуване с учениците.

Бе проявен интерес и към отделните въпроси, и към резултатите от тях. Обратната връзка и авторефлексивните и диалогични продължения на анкетните проучвания ги превърнаха във формиращи дейности и това позволява да се предложи подобни автодиагностични и развиващи задания, казуси, моменти да се интегрират в образователните и консултантските формиращи дейности. Оказа се, че са икономични и ефективни; провокиращи и същевременно уважаващи личностната автономност и независимост на емоционал-

ния и мирогледния свят на младия човек; доверителни и гарантиращи конфиденциалността на информацията.

Младите хора са активни, особено сензитивни и ангажирани при определяне и проектиране на бъдещите си социални позиции и в двата им аспекта – и в личен план, като родители (анкетно проучване), и в общо социален план, като мисионери (качествено изследване интерпретация на сентенция) и реализиращи жизнената си кауза. Балансирането на удовлетворяването на прагматичния личен интерес и на отдадеността на нещо голямо е родова екзистенциална дилема, която се преживява дълбоко и от поколението на нашите деца. Най-семплото и ефективно подпомагане – да дадем знак, че ги разбираме, уважаваме и подкрепяме тяхното търсене на баланс.

Перспективите на научни изследвания в тази проблемна област – в глобалния свят съотношението между полови, възрастови, образователни, социокултурни, психологически детерминанти за изборите и в поведението на личността се променя в зависимост от региона, от събитието, от средата. Бъдещето на изследванията на поведението на личността в големите масови среди, детерминирано от различните фактори, практически може да има необозримо разнообразие и тепърва ще се развива. Определено смятам, че социалните психолози, културолози, политолози и социолози имат ангажимента да изследват и характеризират новите проявления на масовите формирования и движения в глобалната епоха, новите им характеристики и разноречив потенциал, за да снабдят с изводи и преценки специалистите от приложните подпомагащи професии, които ще адаптират и ще използват консолидираните постижения в работата с младите хора. Убедена съм, че никой отговорен и чувствителен специалист от социална и подпомагаща професия не е безучастен към отраженията на глобализацията върху поведението на личностите и на групите. Процесите са твърде динамични, за да си позволяваме лукса да налущваме. Научните гилдии и идейните ядра на социума тепърва ще се ангажират с тази проблематика във всичките ѝ измерения.

Но в крайна сметка, става дума за едно емоционално и духовно съпричастие и то не се помества и технологизира в програми, стратегии, дейности, планове, учебни часове или дискуссионни форуми. То е като *течащ жизнен флуид* – невидим, но сърцевиден и независим от каквото и да е *формален режим на случване* – той е жизнена функция, благодарение на която един вид се съхранява, развива и продължава. Осъзнаването на това дребно (като зрънце за посев) обстоятелство може да ни помогне да не опорочаваме, елементаризираме, техницизираме и с това да профанизираме явления и феномени, на които се основава нашето видово присъствие тук и сега. А с професионална и човешка отговорност да им осигуряваме нужното разнообразие, простор и свободен избор за изживяване и сбъждане и от нашите деца – така, както сме го очаквали, искали, настоявали и отстоявали и отстояваме за себе си.

ЛИТЕРАТУРА

Канети, Е. (1994). *Пристъпи от думи*. Масите. София.

Любон, Г. (1995). *Психология на тълпите*. София.

Манан, П. (2011). *Смисълът на нациите*. София.

ACTIVITIES OF THE MASSES AT MASS EDUCATION IN XXI CENTURY – THEORETICAL CONCEPT AND EMPIRICAL VISION

Abstract. The research is interested in the transformations of informal and mass movements (events) as a socio-psychological and socio-cultural mechanism of integration in XXI century. At the empirical level, the educational and socio-pedagogical projections of phenomena are sought after by studying young people's participation in mass events. The aim is to forecast trends, to predict any risks and to discuss appropriate attitudes and behavioral models of participants, experts and any other interested parties.

✉ **Prof. Yana Racheva-Merdjanova, DSc**
Faculty of Pedagogy
Sofia University
E-mail: merdjanova@abv.bg